

Верховний
Суд

Майстер-клас для студентів-
правників

1 липня 2024 року

Принципи здійснення правосуддя: непозитивістський позитив

Ян БЕРНАЗЮК

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

Пов'язані поняття:

1. Незалежність суду
2. Ефективний захист
3. Справедливий суд
4. Суддівський розсуд (дискреція)
5. Суддівська правотворчість (тлумачення, колізій, аналогія)
6. Мотивованість
7. Довіра до суду

Юридичний позитивізм (аргументи прихильників)

1. Дотримання принципу розподілу державної влади
2. Юридична визначеність
3. Заснованість на ефективності демократичних інститутів
4. Створення максимальної захищеності принципу законності та рівності
5. Мінімізація «свавільності» при прийнятті рішень
6. Унеможливлення «індивідуальної справедливості»
7. Врахування суспільних інтересів та національної безпеки
8. Еволюційність змін у регулювання суспільно-управлінських відносин
9. Заперечення наявності «моральних авторитетів»

Юридичний позитивізм (аргументи критиків)

1. Ігнорування моралі
2. Надмірна формалізованість
3. Суворість дотримання принципу законності
4. Пріоритетність актів парламенту над іншими джерелами права
5. Заперечення існування права за межами «писаних джерел права»
6. Можливість існування «несправедливих» законів
7. Допустимість втручання у природні права людини
8. Обмеження суддівської правотворчості

Запитання для обговорення

1. Скільки і які принципи судочинства закріплено в Конституції України?
2. Верховенство права – це принцип судочинства?
3. Чи є застосовним принцип відповідальності за майбутні покоління?
4. Чи можуть конкурувати між собою принципи судочинства?
5. Які правила вирішення колізій між принципами судочинства (який принцип пріоритетніший)?
6. Яка мета запровадження принципів судочинства: надати суду свободу діяти: за межами закону, в межах закону при наявності суддівського розсуду (дискреції), при колізії закону чи при відсутності закону; можливість динамічного тлумачення закону?
7. Принцип судочинства це цінність, орієнтир, гарантія, обмеження, неписане правило?

Крат Василь, Бабанли Расім. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу <https://www.deadlawyers.org/de-take-napysano/>

За п'ять років функціонування Верховного Суду можна стверджувати про те, що принципи права перейшли з розряду лише теоретичного поняття (з-поміж тих, які асоціюються з однією з перших в університеті лекцій з будь-якої галузі права й зовсім не запам'ятовуються) до доволі таки потужного системозмінювального інструменту, який подекуди має вирішальне значення в зміні підходів до розгляду тієї чи іншої категорії справ.

Без сумніву, наявні досягнення – це лише початок, але початок, який є радше фундаментом, що дасть поштовх до розвитку тих принципів, які вже застосовуються, а також до більш сміливого застосування інших принципів права.

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) Доповідь «Верховенство права», схвалена 25–26 березня 2011 року

п. 41

Наразі є можливим консенсус стосовно обов'язкових елементів поняття «верховенство права»:

1. Законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права;
2. Юридична визначеність;
3. Заборона свавілля;
4. Доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю;
5. Дотримання прав людини;
6. Заборона дискримінації та рівність перед законом.

Верховенство права

Визначення суті верховенства права та її основних складових міститься у Рішенні Конституційного Суду України від 23 січня 2020 року № 1-р/2020: верховенство права як нормативний ідеал, до якого має прагнути кожна система права, і як універсальний та інтегральний принцип права необхідно розглядати, у тому числі, в контексті основоположних таких його складових, як принцип законності, принцип поділу влади, принцип народного суверенітету, принцип демократії, принцип юридичної визначеності, принцип справедливого суду.

Зазначений висновок Конституційного Суду України був застосований та розвинений Верховним Судом, зокрема, у постанові від 26.05.2021 у справі № 824/266/20-а.

У статті 129 Конституції України серед основних засад судочинства раніше зазначався принцип законності, разом з тим, у чинній редакції вказаної статті (після внесення змін згідно із Законом України від 02.06.2016 року №1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» такий принцип відсутній та лише міститься вимога стосовно того, що «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права».

Верховенство права

Верховенство права, у найзагальнішій формі, слід розуміти як справедливість (специфіка національної культури та особливість особистості, яка оцінює ситуацію та/або приймає рішення), обмежену законодавством та, окремо, судовою практикою ВС як продовженням законодавства, а також визначеною Конституцією та законами України метою судового контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень з боку адміністративного суду, якою, головним чином, є:

1. захист порушеного права відповідної особи (позивача),
2. виправлення можливої помилки суб'єкта владних повноважень,
3. створення умов для недопущення вчинення суб'єктом владних повноважень такої помилки у майбутньому, а також
4. забезпечення принципу правової визначеності для всіх осіб, які будуть учасниками аналогічних відносин у майбутньому.

Конституційні засади (принципи) судочинства

ч. 2 ст. 129

- 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 2) забезпечення доведеності вини;
- 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;
- 5) забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 7) розумні строки розгляду справи судом;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення;
- 9) обов'язковість судового рішення.

Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів»

Ст. 109. Суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з таких підстав:

1. незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо)
2. порушення засад гласності і відкритості судового процесу;
3. порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом,
4. порушення засад змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
5. безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом.

Інші спеціальні принципи адміністративного судочинства

1. Найбільш сприятливого для особи тлумачення законодавства
2. Належного урядування (good government)
3. Легітимних очікувань (legitimate/reasonable expectations)
4. Пріоритету суспільних інтересів
5. Пріоритету національної безпеки

Кодекс адміністративного судочинства України

ч. 2 ст. 2

У справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони:

- 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України;
- 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано;
- 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії);
- 4) безсторонньо (неупереджено);
- 5) добросовісно;
- 6) розсудливо;
- 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації;**
- 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія);
- 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення;
- 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку.

Закон України «Про адміністративну процедуру»

ст. 4. Принципи адміністративної процедури

- 1) **верховенство права**, у тому числі законності та юридичної визначеності;
- 2) **рівність перед законом**;
- 3) обґрунтованість;
- 4) безсторонність (неупередженість) адміністративного органу;
- 5) добросовісність і розсудливість;
- 6) пропорційність;
- 7) **відкритість**;
- 8) **своєчасність і розумний строк**;
- 9) ефективність;
- 10) презумпція правомірності дій та вимог особи;
- 11) офіційність;
- 12) **гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні**;
- 13) гарантування ефективних засобів правового захисту..

Закон України «Про адміністративну процедуру»

ч. 3 ст. 6

Здійснення адміністративним органом дискреційного повноваження вважається законним у разі дотримання, зокрема, умови, за якої правомірний вибір здійснено адміністративним органом для досягнення мети, з якою йому надано дискреційне повноваження, і **відповідає принципам адміністративної процедури, визначеним цим Законом.**

Ч. 2 ст. 87

Протиправним є адміністративний акт, що не відповідає **принципам адміністративної процедури.**

п. 3 Прикінцевих та перехідних положень

До приведення законодавчих актів у відповідність із цим Законом вони застосовуються в частині, що не суперечить **принципам цього Закону.**

Використані джерела:

1. Берназюк Ян. Повідомлення (інформування) учасників справи як обов'язок суду забезпечити конституційні принципи рівності та змагальності (16.11.23) <http://nsj.gov.ua/ua/newsr/13-16-listopada-2023-r-programa-pidgotovki-ta-pidvishennya-rivnya-kvalifikatsii-za-standartizovanou-programou-pomichnikiv-suddiv-gospodarskih-sudiv>
2. Берназюк Ян. Конституційний принцип гласності судового процесу та особливості розгляду справ, які містять інформацію з обмеженим доступом (03.11.2023) <https://constitutionalist.com.ua/konstytutsijnyj-pryntsyp-hlasnosti-sudovoho-protsesu-ta-osoblyvist-rozhljadu-sprav-iaki-mistiat-informatsiiu-z-obmezhenym-dostupom>
3. Берназюк Ян. Право на справедливий суд та принцип правової визначеності: строки у справах про соціальний захист (28.07.2023) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/4_presentation_bernaziuk_social_terms_deadlines.pdf
4. Берназюк Ян. Незастосування судом закону: між верховенством права та принципом розподілу державної влади (на прикладі захисту соціальних прав) (06.07.2023) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Nezastosuvannia_sudom_zakonu_Bernaziuk.pdf
5. Берназюк Ян. Особливості застосування принципу національної безпеки в умовах воєнного стану в Україні» (26.04.2023) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_osobl_zastos_prun_nac_bezp.pdf
6. Берназюк Ян. Принцип законності як один із елементів верховенства права: особливості застосування під час вирішення соціальних спорів (21.04.2023) [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_effectivenii_zahist%20\(1\).pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_effectivenii_zahist%20(1).pdf)
7. Берназюк Ян. Принцип рівності та заборони дискримінації під час вирішення приватно-правових та публічно-правих спорів (07.04.2023) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/bernaziuk_principle_of_equality_prohibition_of_discrimination.pdf
8. Берназюк Ян. Принцип національної безпеки як підстава тимчасового обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану (ст. 64 Конституції України) та відступу від зобов'язань держави (ст. 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод) (08.02.2023) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/bernaziuk_vidstup_bezpeka.pdf
9. Берназюк Ян. Судовий збір: між правом на доступ до правосуддя та принципом рівності усіх учасників судового процесу перед законом (26.01.2023) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Sud_zbir_dostyp_rivnist.pdf

Використані джерела:

10. Берназюк Ян. Преюдиційність судового рішення в адміністративному судочинстві: між принципами правової визначеності та обов'язковості з'ясування всіх обставин справи (14.11.2022) <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1350158>
11. Берназюк Ян. Офіційне з'ясування всіх обставин у справі як спеціальний принцип адміністративного судочинства (14.10.2022) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_11_04_Bernazuk.pdf
12. Берназюк Ян. Застосування судами принципу національної безпеки: український та міжнародний аспект (16.08.2022) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_08_16_Bernazuk.pdf
13. Берназюк Ян. Інформація з обмеженим доступом та дотримання принципу змагальності у судовому процесі (25.11.2021) <http://nsj.gov.ua/ua/training/programi-pidgotovki-kiiv/25-listopada-2021-r-programa-treningu-na-temu-pravo-na-informatsiuta-informatsiya-z-obmejenim-dostupom1>
14. Берназюк Ян. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення (24.06.2021) <http://nsj.gov.ua/ua/news/verhovenstvo-prava>
15. Берназюк Ян. Особливості дотримання в адміністративному судочинстві принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами (23.04.2021) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Bernazuk_23_04_2021.pdf
16. Берназюк Ян. Зміни до Конституції України щодо правосуддя та нові підходи до застосування принципу обов'язковості виконання судового рішення під час вирішення публічно-правових спорів (01.12.2020) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/prezentacija_Bernazuk.pdf
17. Берназюк Ян. Застосування практики ЄСПЛ при тлумаченні принципів рівності та змагальності в адміністративному процесі (05.11.2019) <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/817702>

Використані джерела:

18. Берназюк Ян. Ефективність виконання судового рішення: між принципами обов'язковості (виконуваності), правової визначеності (res judicata) та принципом пропорційності (збалансованості) <https://constitutionalist.com.ua/efektyvnist-vykonannia-sudovoho-rishennia-mizh-pryntsypamy-obov-iazkovosti-vykonuvanosti-pravovoi-vyznachenosti-res-judicata-ta-pryntsypom-proporsijnosti-zbalansovanosti>
19. Берназюк Ян. Верховенство права та принцип розподілу державної влади (на прикладі захисту соціальних прав) <https://constitutionalist.com.ua/verkhovenstvo-prava-ta-pryntsyp-rozpodilu-derzhavnoi-vlady-na-prykladi-zakhystu-sotsialnykh-prav>
20. Берназюк Ян. Заборона дискримінації як конституційно-правовий принцип: поняття та особливості реалізації <https://constitutionalist.com.ua/zaborona-dyskryminatsii-ia-konstytutsijno-pravovyj-pryntsyp-poniattia-ta-osoblyvosti-realizatsii>
21. Берназюк Ян. Судовий збір: між правом на доступ до правосуддя та принципом рівності усіх учасників судового процесу <https://constitutionalist.com.ua/sudovyj-zbir-mizh-pravom-na-dostup-do-pravosuddia-ta-pryntsypom-rivnosti-usikh-uchasnykiv-sudovoho-protsesu>
22. Берназюк Ян. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі: особливості адміністративного судочинства // <https://constitutionalist.com.ua/pryntsyp-ofitsijnoho-z-iasuvannia-vsikh-obstavyn-u-spravi-osoblyvosti-administratyvnoho-sudochynstva>
23. Берназюк Ян. Незастосування судом закону: між верховенством права та принципом розподілу державної влади (на прикладі захисту соціальних прав) // https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/kas_rish/Zbirnik_tez_6_konferen_6_07_2023.pdf
24. Берназюк Ян. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі: особливості адміністративного судочинства // <https://constitutionalist.com.ua/pryntsyp-ofitsijnoho-z-iasuvannia-vsikh-obstavyn-u-spravi-osoblyvosti-administratyvnoho-sudochynstva>
25. Берназюк Ян. Застосування принципу lex specialis при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики // Слово Національної школи суддів України. 1-2 (38-39) 2022, С. 69-82. http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2022_1_2_38_39/Bernazyk.pdf
26. Берназюк Ян. Застосування принципу верховенства права (правовладдя) для вирішення колізій у законодавстві // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 4 (22) – серпень-вересень 2022 – С. 80-98. https://intelekt.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/expert_4_22_stattya_stefanchuk_fedorenko_yanchuk.pdf
27. Берназюк Ян. Принцип процесуальної економії як складова ефективності адміністративного судочинства // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 3 (21) – червень 2022 – С. 133-142. <https://maup.com.ua/assets/files/expert/21/10.pdf>

Використані джерела:

28. Берназюк Ян. Принцип пропорційності у практиці Європейського суду з прав людини // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 6 (18) – грудня 2021 – С. 197-214 <https://maup.com.ua/assets/files/expert/18/14.pdf>
29. Берназюк Ян. Поняття та особливості принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2021. – Серія Право. – Випуск 66. – С. 135-141 https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/NVUzhNU_66.pdf
30. Берназюк Ян. Принцип належного урядування (good governance): національна та європейська судова практика // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2021. – Серія Право. – Випуск 64. – С. 189-197. http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf
31. Берназюк Ян. Легітимні очікування (reasonable expectations) як складова принципу юридичної визначеності у вітчизняній та європейській судовій практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2021, № 2 (94), С. 13-28 <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1359/1236>
32. Берназюк Ян. The principle of good governance: concept, content and values. Принцип належного урядування (good governance): поняття, зміст та значення // Visegrad Journal on Human Rights. 2021, № 2, С. 357-362. http://vjhr-journal.sk/wp-content/uploads/2021/06/VJNR_2_2021.pdf
33. Берназюк Ян. Принцип легітимних очікувань (legitimate expectations): поняття та зміст // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 3 (15) – червень 2021 – С. 147-162. <https://maup.com.ua/ua/ekspert/vypusky.html>
34. Берназюк Ян. Принцип рівності сторін у сучасній доктрині податкового права (на прикладі розгляду публічно-правових спорів) // Право України. – 2020. – № 4. – С. 57-71. https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2020_4
35. Берназюк Ян. Конституційні гарантії реалізації в Україні принципу обов'язковості судового рішення (на прикладі вирішення публічно-правових спорів) <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1048627/> <https://sud.ua/ru/news/blog/188062-konstitutsiyi-garantiyi-realizatsiyi-v-ukrayini-printsipu-obovyazkovosti-sudovogo-rishennya-na-prikladi-virishennya-publichno-pravovikh-sporiv>
36. Берназюк Ян. Принцип змагальності судового процесу як складова права на справедливий судовий розгляд // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – Том 3 № 87 (2019). – С. 14-25. <http://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/376/331>

Використані джерела:

37. Берназюк Ян. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naybilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>
38. Берназюк Ян. Нові підходи Верховного Суду до захисту права на пенсію громадян України, які проживають за її межами (між принципами законності та справедливості) <https://sud.ua/ru/news/blog/175514-novi-pidkhodi-verkhovno-go-sudu-do-zakhistu-prava-na-pensiyu-gromadyan-ukrayini-yaki-prozhivayut-za-yiyi-mezhami-mizh-printsipami-zakonnosti-ta-spravedlivosti>
39. Берназюк Ян. Мотивованість судового рішення як гарантія реалізації принципу верховенства права // Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – 2018. – № 5. – С. 18-22. http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/5_2018.pdf
40. Берназюк Ян. Конституційний принцип рівності та його особливості в адміністративному судочинстві <https://sud.ua/ru/news/blog/143839-konstitutsiyniy-printsip-rivnosti-ta-yogo-osoblivosti-v-administrativnomu-sudochinstvi>
41. Берназюк Ян. Міжнародні стандарти дотримання принципу змагальності в судовому процесі <https://sud.ua/ru/news/blog/149910-mizhnarodni-standarti-dotrimannya-printsipu-zmagalnosti-v-sudovomu-protsesi>
42. Берназюк Ян. Поняття та критерії мотивованості судового рішення як однієї з гарантій дотримання судами принципу верховенства права <https://sud.ua/ru/news/blog/133015-ponyattya-ta-kriteriyi-motivovanosti-sudovogo-rishennya-yak-odniyeyi-z-garantiy-dotrimannya-sudami-printsipu-verkhovenstva-prava>
43. Берназюк Ян. Строк звернення до суду як елемент принципу правової визначеності, практика ЄСПЛ <https://sud.ua/ru/news/blog/124382-strok-zvernennya-do-sudu-yak-element-printsipu-pravovoyi-viznachenosti-praktika-yespl>
44. Берназюк Ян. Принципи здійснення правосуддя: неопозитивістський позитив https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/principles_of_%20administrative_proceedings.pdf

Верховний
Суд

Дякую за увагу!